

УДК 130.123; 130.33

Віра Мовчан**ДІАЛЕКТИКА ВСЕЗАГАЛЬНОГО І ОСОБЛИВОГО – СУТНІСНИЙ ВИМІР КУЛЬТУРИ**

Розглядається діалектика сталого і змінного в культурі як відображення закономірностей формування, розвитку і зміни ціннісних уявлень про світ та буття людини в ньому; простежується своєрідність національних образів культури в їх сутнісній визначеності – духовної основи людського буття. Взаємозв'язки культур тлумачаться як джерело духовного поступу людства.

Ключові слова: культура, духовність, взаємозв'язки, історія.

Vira Movchan**DIALECTICS OF UNIVERSAL AND PECULIAR-ESSENTIAL CULTURE DIMENTION**

The article deals with constant and changable dialectics in culture as reflection of regularities of formation, development and changes of human existence in it; researching peculiarities of national culture image in their essential determination of spiritual basis of human existence. Culture correlation is treated as a source of humanity spiritual progress.

Key words: culture, spirituality, correlation, history.

Вера Мовчан**ДИАЛЕКТИКА ВСЕОБЩЕГО
И ОСОБЕННОГО – СУЩНОСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ КУЛЬТУРЫ**

Рассматривается диалектика устойчивого и изменчивого в культуре как отражение закономерностей формирования, развития и смены ценностных представлений о мире и бытии человека в нем; прослежено своеобразие национальных образов культуры в их сущностной определенности – духовного основания человеческого бытия. Взаимосвязи культур рассматриваются как источник духовного восхождения человечества.

Ключевые слова: культура, духовность, взаимосвязи, история.

Актуальність постановки проблеми саме в такому аспекті зумовлена необхідністю простежити деякі закономірності розвитку культури людства в контексті ідеї цілісності людського буття як діалектичної єдності творчих здобутків конкретних народів у взаємодіях з природним світом та у межах спільноти, а також культурних зв'язків з іншими народами.

Ця проблема набула особливої актуальності, ставши предметом філософсько-культурологічного та історико-філософського аналізу з епохи Нового часу у зв'язку зі становленням націй, а відтак, потребою визначити своє місце і роль у духовному поступі людства. Ґрунтовне осмислення саме в названому аспекті вона здобула в працях найвідоміших її дослідників: І.-Г. Гердера, Гегеля, Й. Хейзінґи, О. Шпенґлера та ін. В Україні вона набуває актуальності з ХІХ ст. і стає предметом наукових розвідок у працях М. Костомарова, М. Драгоманова, І. Франка, М. Куліша. Нині вона є сферою інтересу таких відомих вчених, як А. Бичко, І. Бичко, В. Горський, М. Попович та ін.

Мета цієї статті – проаналізувати деякі аспекти культурних взаємодій спільнот як джерело взаємобогачення культур у процесі обміну духовними надбаннями; простежити роль запозиченого досвіду в розвитку культури народу, що асимілює його та визначити ефективність процесу зростання загального рівня культури завдяки запозиченому досвіду. При цьому виходити з розуміння культури як діалектичного зв'язку сталого й змінного у досвіді, що набуває творчого змісту завдяки несуперечливості культурних запозичень основоположним засадам уже наявного досвіду як такого, що засвідчив свою цінність. Ефективним процес буде за умови поглиблення знань та умінь змістом запозиченого, тобто якісно вищим його рівнем. У такому випадку відбувається сходження на більш високі щаблі духовного досвіду та практичних умінь. Зв'язки культур, якщо послатися на думку М. Бахтіна, можна уподібнити «абсолютній естетичній потребі людини в іншій, в тій її активності, що бачить, пам'ятає, збирає і об'єднує, а отже, лише вона може створити зовні завершену особу; цієї особи не буде, якщо інший її не створить: естетична пам'ять продуктивна, вона вперше народжує зовнішню людину в новому плані буття» [1, с. 34]. Досвід інших культур – своєрідне дзеркало, що дозволяє відстежити рівень власної і, критично осмисливши позитивне і негативне в ній, рухатись у напрямку поглиблення власного досвіду здобутками інших культур.

Культура як духовний феномен і як реальність людського буття – складне, багатовимірне явище, що являє собою єдність сталого і змінного в діяльності, в стосунках між людьми, у ставленні їх до навколишнього природного світу, у ставленні етносів і народів до власних культурних надбань та надбань інших народів і, зрештою, людства. Самовизначення народу як культурної ідентичності об'єктивно зумовлене усвідомленням своєрідності досвіду, об'єктивованого в стосунках зі світом, у формуючій діяльності, в рефлексії над її процесом та відмінностями в наслідках, від культур інших народів.

Предметом інтересу до досвіду інших культур може стати лише те, що містить у собі дещо своєрідне, відмінне від звичного, усталеного в ментальному досвіді. Зустріч з ним народжує відчуття необхідності запозичення, а отже, органічно лягає на ґрунт культури народу-«позичальника». Причому, якщо на рівні конкретної особи запозичення часто має випадковий характер, а тому здатне нести в собі від'ємні наслідки, взаємодії культур мають ту особливість, що у зміст досвіду органічно входить лише те, що не суперечить ідеї збереження життя та злагоді в спільноті. Запозичення мають і ту важливу особливість, що, навіть при певному рівні зацікавлення здобутками сусідів і впровадження їх у власний досвід, створюється змога в процесі апробації запозиченого корегувати досвід, часом залишаючи лише деякі його елементи. Правомірно твердити також, що названий процес завжди носить творчий характер, завдяки чому відбувається прискорення історичного поступу народів і культур як певного духовного цілого. Важливим є також те, що культури народів – сусідів дозволяють об'єктивно оцінити здобутки власної культури, відмінне в ній від інших чи, навпаки, рівень спорідненості з ними, а відтак, дають поштовх на творення нових змістових аспектів досвіду на ґрунті власної культури та творчого використання запозиченого.

Названий процес стійко зберігає свою актуальність, оскільки це проблема духовних і матеріальних підстав життєвості етносів, народів, націй. Причому в поступі історії, особливо з доби становлення національних культур, асиміляційні процеси прискорюються, набуваючи двоїстого виміру. З одного боку, прискорюється поступ цивілізації, а відтак, зростає рівень знань про світ та місце людини в ньому, знань, що дозволяють поглибити взаємодії з природним світом у планетарному масштабі, а з іншого – відбувається неминуча стандартизація культур у напрямку зростання егоїзму людства щодо інших видів планетарного життя. Втрачається виражена сутнісна риса культури – гуманістична її спрямованість, при якій змістом моральності відносин, що характерно було для попередніх етапів історії, досягалися інші види планетарного життя, утворюючи його цілісність. Людина прагнула жити в злагоді зі світом в усьому багатстві виявів його життєвості. Яскравим свідченням образу такого відношення залишалося схилення перед природою не лише в ранніх – первісних культурах. Утримання його характерне і для міфологічного періоду в історії культур, аж до часу протиставлення людини природі – доба становлення однобожних релігій. З одного боку, це вияв дорослої самосвідомості людства, що відмежовує себе як розумне начало життя від природного світу як такого, а з іншого – протиставлення людством двох начал власної природи: матеріально-тілесної і духовно-творчої. Названий процес має ту особливість, що розгортається через заперечення-заперечення: в історичному поступі людство рухалось у такий спосіб, що в міру зростання творчих здібностей воно пройшло етап заперечення тілесності, матеріальної життєвості власного єства в його самоцінності на користь духовних начал у собі. Доба середньовіччя, особливо в культурах християнського світу, характеризується вираженням прагненням утверджувати духовність людини, пригнічуючи матеріально-тілесне її єство. В подальшому русі відбувається процес підпорядкування інтелекту зростаючим потребам біологічної життєвості, внаслідок чого інтелект починає служити сфері матеріально-тілесній. У сучасну епоху названий процес набуває відверто прагматичного змісту, усереднюючи духовний досвід, спрямовуючи його переважно в матеріальну сферу.

Усе очевиднішим стає той факт, що потреба народів осмислити своє місце і роль у творчих здобутках людства, простежити витoki становлення та шляхи і засоби творення неповторності власного образу здебільшого спрямована не в сьогодення, а в історичне минуле, що лише підтверджує стандартизацію його образу (кожного народу) в умовах постіндустріальної цивілізації. Розробка проблеми своєрідності етнічних та національних культур особливо актуалізується в ту добу їх історії, коли і допоки має місце несуперечливість духовного й матеріального начал у досвіді, що і відкриває цілісність буття культури в неповторності її образу. Для європейської культури це доба Просвітництва. В сучасну епоху розробка аналізованої проблеми також здійснюється на ґрунті історії культур у період їх самовизначення на основі власних здобутків та творчої переробки культур сусідів, тобто в період становлення національної самосвідомості – явище характерне зокрема для культур європейського регіону.

Закономірності названого процесу і його історичні межі об'єктивно зумовлені саме свідомим характером культурних запозичень, що пов'язано зі зростанням зв'язків народів та зростанням рівня культур і їх змістового багатства. Названа багатоманітність створює величезний простір для обміну духовними здобутками. При цьому процес завжди має творчий характер, оскільки не є копіюванням запозиченого, а піддається ґрунтовному переосмисленню. В інші культури запозичене входить органічно за умови, що носить усвідомлений характер, тобто позитивний його зміст відкрився як безумовно цінний у культурі, що виробила і апробувала його. Цінне у такому обміні культурними надбаннями те, що розвиток людства набуває прискореного характеру при умові усвідомленого підходу до предмета запозичення,

що визначився як важливий, крім того, що він уже апробований культурою, яка сформувала його, а отже, видно позитивні і від'ємні його риси. Останнє важливо також тим, що в досвіді іншої культури запозичене здатне набувати нових перспективних рис, збагачуючись змістом культури, що асимілювала його. Процес має той ціннісний вимір, що прискорює загальний поступ культур у напрямку поглиблення та удосконалення. Варто зазначити, що культури, які через різні причини тривалий період часу відмежовані від інших, зрештою виснажуються і деградуєть.

Тут важливо наголосити, що етнічні культури живуть тривалі періоди історії як духовна цілісність завдяки виробленому ними в процесі самостановлення досвіду діяльності, стосунків з навколишнім світом та всередині власної спільноти. Це та *духовна основа*, що стійко зберігається і дозволяє при всіх запозиченнях ідентифікувати себе як духовно-ментальне ціле. Риси неповторності як ознака духовної спорідненості етносу об'єктивовані в типі стосунків зі світом закріплені у світоглядних переконаннях, опрідметнені в матеріально-практичному та художньому формуванні. Вони вироблялися впродовж історії антропогенезу. Впродовж століть, орієнтуючись на своєрідність ландшафту, клімату, рослинного та тваринного світу, етноси змістом досвіду утверджували своєрідність власного образу як образу злагоди зі світом.

Не менш важливий і другий змістовий аспект досвіду: злагожденість стосунків членів спільноти як умова психічно комфортного відчуття захищеності від несподіванок життя, адже інші – свої, споріднені за розумінням цінності злагоди й ролі добра в стосунках. «Чужий» – це той, хто не опанував досвід «родинності» відносин людей, споріднених не лише за ознакою крові, а й за розумінням суті добра і здатності нести добро іншим. З іншого боку, життя в межах спільноти, так само, як і життя з іншими спільнотами («сусідами»), вимагає творення злагоди, що є умовою психічної комфортності, адже дозволяє не розпорошувати зусилля на її творення, а спрямувати їх на результативність взаємодій із зовнішнім світом. Ось чому в традиційних культурах виробляються своєрідні (відповідно до об'єктивних можливостей і з урахуванням потреб спільноти) форми взаємодій з навколишнім світом як у власних межах, так і з сусідами – іншими спільнотами. Вони дотримуються як безумовні, адже апробовані поколіннями. Вони – духовний скарб, духовно-практичне надбання, що дозволяє оптимально реалізувати життєві потреби (згідно з виробленими уявленнями про їх належний рівень), а відтак, здійснитися в практичному і духовному життєтворенні. При цьому запозичення досвіду є в тому обсязі, що не суперечить усталеним уявленням про цінність наявного його змісту.

Диференціація досвіду в більш активних формах має місце в історичні часи, коли відбувається процес відділення від природи і навіть протиставлення їй – період становлення міської культури. Характерно, що з цього часу наявна виражена тенденція більш активних культурних запозичень, що розгортаються у двох формах: запозичення-асиміляція чужого досвіду у власний для творення нового змісту реальності: реальність життя не природою, а виокремленням від неї. Відтак, по-друге, відбувається культивування нового змісту суспільного досвіду: життя в просторі, де природа – лише засіб, а предмет відношення – інші культури та їх носії. Активні запозичення, аж до асиміляції культур, відбуваються саме в умовах зростання культурних зв'язків. Цінність їх, з одного боку, в тому, що відкривається сутнісна єдність людства, а культури позичальники чужого досвіду прискорюють свій розвиток. Однак, з іншого боку, духовна спорідненість набуває і негативних рис: має місце зростаюча одноманітність культур, деяка усередненість їх аж до нівелювання власного образу. Відповідно, культура усереднює людину, дозволяючи мімікувати в середовищі. За названим явищем йде стагнація, що має місце в культурах цивілізаційного типу, в тому числі на сучасному етапі.

Не менш актуальна проблема об'єктивності оцінки рівня розвитку й неповторності національної культури. Розкриваючи складність віднайдення об'єктивного критерію національної цілісності культури, Г. Гачев зазначає: «Якщо в науці досліджуються національні особливості чогось одного – наприклад, слов'янського романтизму в літературі, – завжди відбувається вихід в позалітературу: залучаються звичаї старовини, психіки, картини природи: гори, ліси, степи... – звідси береться матеріал для «особливостей». Але такі часткові міркування дратують випадковістю тверджень. Розум шукає, домагається першоджерела. І воно – в національній цілісності, яку становлять: природа, етнос, мова, історія, побут тощо. Її слід розуміти як особливу систему взаємовідношення елементів. Елементи бувають різні, а якщо подібні з іншими народами, то все рівно постають в особливих сполученнях» [2, с. 14].

З огляду на зазначене, в історії становлення культур можна виділити принаймні два типи: перший – культури, що виростили на власному ґрунті, як, скажімо, культури Китаю, Індії, Єгипту. Другий тип – це культури, що, творчо акумулюючи певний зміст запозиченого досвіду, надаючи йому іншого життєвого виміру, формували неповторність власного образу. Скажімо, культура Давньої Греції, запозичивши поняття числа, систему числення та скульптурний канон від Давнього Єгипту, не копіювала досвід, а, творчо переробивши його відповідно до ціннісних уявлень про красу, створила образи досконалої людини, виробивши власний скульптурний канон. Статичність єгипетських скульптур – відображення внутрішньої статичності зображених, тоді як антична відображає не лише грацію, досконалу будову людського тіла, красу постави, але й духовну динаміку зображень. І донині скульптурні образи класичної

доби античної культури залишаються неперевершеними. Формування їх неповторності пов'язане з особливостями стосунків людини з природним світом та з іншими спільнотами, що зумовили становлення особистості як неповторного носія духовного досвіду. Характеризуючи античну скульптуру, О. Шпенглер підкреслює: «Якщо антична людина вдається до художнього виразу свого почуття форми, то вона прагне надати людському тілу в танці і боротьбі, в мармурі і бронзі саме ту поставу, при якій поверхня і контури набувають максимум міри і смислу» [7, с. 237].

Духовний характер процесу формування власного образу зумовлює і таку особливість відносин народів: при наявності суперництва культур саме останнє сприяє їх прискореному розвитку не лише в регіональному масштабі, але й у планетарному. Відтак, особливість культури як духовного та духовно-практичного відношення – розгортання як у географічному просторі, так і в якісній визначеності з огляду на зростання змістового багатства та естетичної досконалості. З іншого боку, утримання етносами та народами вихідних засад культурних здобутків – це утвердження *неповторності* саме *власного образу*, що дозволяє зберігати відносини, стиль життя, сформовані традиції як образ неповторності, що складає цінність його присутності в планетарній культурі. Багатство явлення етнічних, національних образів – джерело розвитку й удосконалення культури людства, так само, як етнічні характеристики генотипу – джерело збереження біологічного здоров'я населення планети. Діалектика сталого і змінного в культурах на усіх змістових рівнях цього поняття – основа розвитку культури у її вихідних, основоположних засадах. Причому, в діалектичному розвитку культур мають вагоме значення не лише запозичення чи обмін культурними здобутками різнотипних культур, як, скажімо, відбулося з європейською культурою, що почала свій активний розвиток завдяки запозиченням з розвинутих культур, зокрема культур Давньої Греції та Риму. Не менш важливим є запозичення досвіду у *близьких* чи споріднених культур, як, наприклад, східнослов'янські запозичення у західних слов'ян та балканських народів.

У межах *одної* культури на можливості збагачення досвіду впливає тип суспільних стосунків. З доби раціоналізму соціальна нерівність втрачає категоричні форми, як це мало місце, наприклад, у добу рабства, де раб сприймався лише як «розмовляюче знаряддя». Нова епоха характеризується прискоренням духовним розвитком зокрема завдяки демократизації суспільних відносин. Звільнення від всезагальних моральних зобов'язань, характерної риси доби феодалізму, відкриває шлях до самоздійснення особистості, поставленої перед необхідністю визначатися в житті зі своїми уміннями, щоб вижити в умовах всезагального зростання змагальності волю. Формування нових суспільних верств, особливо інтелігенції, демократизує європейську, зокрема слов'янські культури, розгортаючи їх творчий потенціал і спрямовуючи його у нові виміри – гуманістично та демократично визначені. Відбувається також зростання рівня наукових знань, відкриттів у сфері наукового природознавства, художньої культури, філософського знання тощо. У поступі історії процес постійно поглиблюється, а рівень знань зростає та удосконалюється. При цьому обмін здобутками набуває всепроникного й системного характеру, що засвідчує зростаючий інтелектуальний потенціал народів і культур та потребу їх творчих взаємодій.

Щоправда, процес набуття знань і формуючих умінь носіями розвинутої європейської культури сприймається далеко не однозначно з огляду впливу культурних надбань на особистість, оскільки творчі здобутки окремих талантів і функціонування культури в спільнотах не адекватні. Й.-Г. Гердер щодо цього зазначає: «Мова народу, тим більше книжна мова, може бути розумною і розсудливою, однак не неодмінно розумний і розсудливий той, хто читає ці книги і говорить цією мовою. Питання – як читати, як розмовляти; але в будь-якому випадку той, хто розмовляє, читає, лише повторює вже сказане, він рухається за думками іншого, що все позначив і назвав» [3, с. 243]. Порівнюючи такого повторювача чужих думок з представниками наївних культур, філософ віддає перевагу останнім на тій підставі, що «дикун у своєму обмеженому житті думає своєрідно і виражає свої думки чіткіше, ясніше, істинніше, він вміє користуватися своїми органами чуттів, членами тіла, практичним розсудком, небагатьма знаряддями праці, вміє користуватися ними з великим мистецтвом, цілком віддаючись своїй справі» [3, с. 243]. Йдеться про відчуження людини європейського типу від повноти досвіду, а відтак, втрачену повноту та цілісність буття.

Однак погляд на тип активної особистості цивілізаційної доби з огляду цінності її духовних надбань у національну культуру та культуру людства далеко не однозначний. Наприклад, Б. Рассел, характеризуючи такий духовно-культурний феномен як європейський романтизм, дає йому двозначну оцінку. З одного боку, «романтичний світогляд збудує почуття, корені яких глибоко залягають у людській природі, у самому способі життя людини» [6, с. 568]. Саме як таке явище культури романтизм розкриває бунт індивідуалістичних інстинктів проти соціальних зв'язків. Однак, з іншого боку, індивідуалізм не набуває форм абсолютизації одиничного буття як самоцінного. Філософ підкреслює, що для Байрона – глави романтичної школи – був важливим принцип національності, палким прихильником якого був поет. «Вважалося, що народ, наче велика родина, походить від спільних предків і йому прибутиманне своєрідне «почуття крові» [6, с. 369].

Щодо національних культур, то зростання рівня соціальної свободи в умовах демократизації суспільного життя в Новий час зумовлює активне доручення до процесів творення національної культури

різних суспільних верств. Виявляється при цьому, що кожна з них є носієм неповторного досвіду, а отже, утверджує багатогранність культури і її гуманістичну спрямованість на розвиток і удосконалення загальної культури народу, нації, утворюючи при цьому несуперечливий зміст культури. Багатство її змістових рівнів створює неповторний лик кожної національної культури.

Звернемося до деяких аспектів своєрідності національного буття української культури та вихідних засад творення і розгортання її багатства. Як свідчать сучасні дослідники проблеми, визначення поняття «українське буття» потребує звернення до філософської онтології як методологічної основи будь-якого дослідження з онтологічної («буттєвої») проблематики [4, с. 6]. Багатшаровість змісту зумовлена, як було зазначено в іншому контексті, різницею рівнів досвіду. Наприклад, селянство в історії культури України, що пов'язано зі сприятливими географічними, кліматичними тощо чинниками, було впродовж історії найбільшою соціальною верствою. Воно виробило гармонію відносин із землею, з кліматом, тобто з географічним середовищем, та відносин всередині спільноти, спорідненої за способом життя і ціннісними уявленнями. Так, формується спільність ціннісних уподобань, спорідненість почуттів, що знаходять відображення в різних видах практичного та художнього формування (житлова забудова, практична предметність – ужиткова та декоративна; форми відображення настроїв, почуттів, сподівань у фольклорній творчості з усім її видовим багатством тощо). Названа спільність народжує духовну єдність, що створює відчуття психічної комфортності життя та потребу утримувати її як найцінніше надбання, що дає відчуття захищеності існування. Народна творчість постає органічним відображенням духовного буття народу як основної суспільної верстви, що забезпечує матеріальний добробут суспільства як певного цілого та добробут духовно-душевний, адже є *основою* становлення усіх інших типів досвіду в межах національної культури як цілого.

Інші суспільні верстви та прошарки утворюють духовне ціле, що ґрунтується саме на народній культурі як своїй основі, своєму духовному первні. Хоча за способом життя та типом духовного досвіду вони різняться від носіїв народної культури, відображають свій – інший за змістом тип досвіду, рефлексія над буттям має цілісний характер, постаючи єдністю культури як синтез спільного здобутку народної та культури освічених соціальних верств. Останні вкладають зміст знання та художньо-творчі уміння народу-виробника матеріальних багатств в культуру ширшого змісту, оскільки вона спирається на здобутки інших культур як у сфері художньо-мистецькій, так і в сфері наукового знання. Національний дух культури при цьому не губиться, не втрачає власного образу, а, навпаки, набуваючи змістового багатства та рис неповторності, збагачує національну культуру, наближаючи широкі суспільні верстви до досягнень професійної художності та наукових знань. Одночасно має місце збагачення культури сусідів тими рисами, які споріднені з їх уявленнями про зміст цінностей, але ще в культурі «позичальника» не визначилися щодо форм та способів свого буття як культурних феноменів. Тут інколи важливі деякі деталі, що стають поштовхом для актуалізації культурного змісту того чи іншого явища, події тощо.

Простежимо в цьому аспекті діалектику сходження українського суспільства до свідомого утвердження здобутків культури в умовах загрози її руйнації – часу іноземного поневолення, втрати державності, розчленування українських земель та наступу на духовні здобутки народу, зокрема мову і православу віру. Саме в цей період небезпеки втрати духовної ідентичності народу особливо активізується діяльність різних суспільних верств, спрямована на оборону віри та збереження духовних здобутків, стимулюючи становлення національної свідомості. Народжується широкий суспільний рух у формах боротьби проти фізичного та духовного поневолення: активізується діяльність козацтва в боротьбі за незалежність та розгортається широкий просвітницький рух, що сприяє розвитку суспільної думки, наукових знань та урізноманітненню видів культуротворчої діяльності. Це час формування *національної інтелігенції*, що очолила просвітницький рух, опозиційний щодо панівної нації. Спираючись на культурні здобутки західноєвропейських країн, зокрема ренесансної культури XVI–XVII ст., українська інтелігенція створює духовні центри, що розгортають активну культуротворчу діяльність. Найбільші з них – Острозька та Києво-Могилянська академії – формують широко освічену національну інтелігенцію, що опановує здобутки класичної культури, оволодіває багатьма мовами європейських народів та засвоює європейську культуру. Діяльність культурно-освітніх закладів сприяла широкому розвитку освіти, наукових знань, видавничої діяльності тощо. Можливість навчання українців за кордоном у провідних університетах Європи була не менш вагомим чинником розвитку національної культури. Ґрунтовно оволодівши знаннями, вони, повертаючись на Україну, укорінюють їх у зміст власної культури. Налагоджується книгодрук, зокрема православної канонічної літератури, що покликана утверджувати істини віри. Поширення знання щодо справжнього її змісту завдяки канонічній літературі сприяло обороні православ'я перед наступом католицизму. Сформована широка верства національної інтелігенції своїм творчим доробком свідчила зростаючу духовну зрілість українського народу.

Виявом високого рівня національної культури було і те, що, застосовуючи прийоми полеміки єзуїтів проти православ'я, православні полемісти, володіючи мовою опонентів та глибоко опанувавши предмет полеміки, часто одержували перемоги над своїми опонентами переконливістю аргументів, не вдаючись до інсинуацій та фальсифікацій. Запозичені з польських єзуїтських колегій полемічні прийо-

ми православних полемістів не носять агресивного характеру, а визначаються ґрунтовністю доведень, переконливістю фактів, слушністю тих чи інших ідей у православному культі, не ображаючи при цьому віри опонентів. Це свідчить високий рівень знань та культуру їх утвердження.

Крім того, з потреби оборони православ'я полеміка ведеться не лише з чужою вірою, але і з фальсифікацією православної віри з боку православної церкви, що на той час переживала глибоку кризу і розклад. Потреба в утвердженні істин православної віри визначила й таку особливість полемічної культури, як полеміка проти православної церкви, що на той час переживала глибоку кризу. Як слушно зазначають дослідники, «якби цієї критики не було, то навряд чи можна було б говорити про власний реформаційний рух на Україні і в Білорусії» [5, с. 249].

Відтак якісно змінюється загальна духовна атмосфера українського суспільного життя, сприяючи формуванню нової генерації свідомих оборонців віри і національної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин. Естетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров ; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина ; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. – М. : Искусство, 1979. – 424 с. (Из истории сов. эстетики и теории искусства).
2. Гачев. Национальные образы мира. Космо – Психологос / Гачев. – М. : «Прогресс». «Культура», 1995. – 480 с.
3. Гердер. Идеи к философии истории человечества / Гердер. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
4. Грабовська І.М., Ємець Т.М., Мостяєв О.І. Філософія українського буття Монографія. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2006. – 295 с.
5. Нічик В. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.) / В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій ; відпов. ред. В. С. Горський ; АН УРСР. Інститут філософії. – К. : Наукова думка, 1990. – 384 с.
6. Рассел Б. История западной философии / Рассел ; пер. с англ. Ю. Лисняка, П. Тарашука. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
7. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки мифологии мировой истории / О. Шпенглер ; пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. С. Свасьяна. – М. : «Мысль», 1993. – Т. 1 : Гештальт и действительность. – 663 с.